

Теоретико-правові аспекти громадянського суспільства в Україні у поглядах В. Копейчикова

В статті розглядаються теоретико-правові аспекти громадянського суспільства в Україні через призму окремих праць В. Копейчикова. Виокремлюються недоліки так званої «соціалістичної демократії» та пропонуються, на основі її аналізу, шляхи усунення сучасних проблем становлення та розвитку демократичної України.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократія, В. Копейчиков.

В.В. Легкий
аспірант

Університет економіки і права «КРОК»

Теоретико-правовые аспекты гражданского общества в Украине во взглядах В. Копейчикова

В статье рассматриваются теоретико-правовые аспекты гражданского общества в Украине через призму отдельных работ В. Копейчикова. Выделяются недостатки так называемой «социалистической демократии» и предлагаются, на основе ее анализа, пути устранения современных проблем становления и развития демократической Украины.

Ключевые слова: гражданское общество, демократия, В. Копейчиков.

V.V. Leagkyi
post-graduate student

University of Economics and Law 'KROK'

The theorist legal aspects of civil society in Ukraine in V. Kopeychikov's views

Theoretical and legal aspects of civil society in Ukraine are analyzed in the article from the perspective of the scientific works of V. Kopeychikov. Shortcomings of the so-called «socialist democracy» are identified, and on the basis of its analysis, ways of eliminating problems of formation and development of a democratic Ukraine are proposed.

Keywords: civil society, democracy, V. Kopeychikov.

Постановка проблеми

Питання становлення та розвитку активного громадянського суспільства в Україні є актуальним з моменту проголошення незалежності. Формування демократичних основ громадянського суспільства, що базуються на європейських принципах, є актуальним і сьогодні на шляху до Європейської інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематику інституту громадянського суспільства розглядали в різні періоди та під певним кутом зору, в залежності від історичного моменту, різні науковці, причому в багатьох галузях науки. Зокрема, це юристи, політологи, соціологи, а саме П. Гураль, А. Колодій, В. Копейчиков, В. Медведчук, В. Осовський, О. Скакун, О. Скрипнюк, В. Тихий, А. Француз та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У вітчизняній юридичній науці у площинах теоретичній і практичній не вщухають дискусії щодо єдиної уніфікованої сутності тлумачення терміна «громадянське суспільство». Сучасні процеси буття та виклики глобалізації потребують нових підходів розгляду проблематики становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз еволюції наукових поглядів видатного вітчизняного вченого В. Копейчикова на інститут «громадянське суспільство» через призму його праць. На основі проведеного аналізу здійснене порівняння з сучасним станом розвитку громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

У першу чергу цілком логічним було би звернутися до словника термінів і визначень з курсу «Загальна теорія держави і права», де одним з авторів є В. Копейчиков. Необхідно зазначити, що існують дві дефініції терміну «громадянське суспільство»: одна в межах теми «суспільство,

держава, право», а друга – «поняття, походження і розвиток держави». Зокрема, перше тлумачення наступне: «це історично складена форма сумісної життєдіяльності людей, що являє собою сукупність приватних відносин (економічних, соціальних, духовних) між вільними особами (громадянами), що виникають у процесі їх діяльності для задоволення різноманітних, історично обумовлених інтересів та потреб» [1, с. 4]. Друге – «організація вільних і рівноправних індивідів, сімей, класів, інших соціальних груп і прошарків, кожному з яких держава забезпечує юридично рівні можливості бути власником, користуватися свободами в процесі виробництва і розподілу матеріальних благ, мати надійний соціальний захист, брати участь у політичній та інших сферах життєдіяльності людини» [1, с. 11].

Аналізуючи два наведені визначення, констатуємо, що, по-перше, це є організація життєдіяльності людей для реалізації та задоволення своїх прав і свобод. По-друге, підкреслюється сукупність вільних осіб та громадян, наголошується на взаємних правах і обов'язках людини і держави. І, по-третє, в другому тлумаченні конкретизуються більш широко учасники громадянського суспільства, а саме: рівноправні індивіди, сім'ї, класи, інші соціальні групи та прошарки. Отже, виходячи з вище зазначеного, можемо стверджувати, що громадянське суспільство – це форма самоуправління людей, яка є природною, зважаючи на їхні юридичні права, свободи та обов'язки.

У контексті праць В. Копейчикова постає питання, яке місце займало та яку роль відіграло громадянське суспільство в Україні до проголошення незалежності? На нашу думку, це питання доцільно розглянути саме в періоди «застою» та «перебудови». Тогочасні зміни: переростання держави диктатури пролетаріату в загальнонародну державу, як зазначає В. Копейчиков, були зумовлені загальними якісними змінами, які відбувалися у суспільстві, в його соціально-економічній, політичній та ідеологічній сферах [2, с. 4]. Так, у праці «Держава розвинутого соціалізму», да-

тованій 1975 р. і написаній українською мовою, В. Копейчиков описує початок формування соціалістичної демократії, відображаючи бачення неминучого демократичного розвитку країни.

Що мається на увазі під так званою «соціалістичною демократією»? В. Копейчиков трактував дві категорії: «радянська демократія» та «соціалістична демократія». Перше поняття означало, що це «демократія, яка не тільки проголошує права і свободи, а й матеріально гарантує здійснення цих прав і свобод на практиці» [2, с. 27]; друге трактувалося як «класова демократія, демократія для тих, хто бере активну участь у суспільно корисній праці, трудиться на благо всього суспільства» [2, с. 27]. Водночас, скрізь наголошувалось на важливій ролі комуністичної партії Радянського Союзу в усіх ланках державного будівництва в умовах розвинутого соціалізму. Чи може існувати демократія там, де партія здійснює керівництво і спрямовує роботу всієї системи державних і громадських організацій? На нашу думку, демократія та громадянське суспільство як її складова, зокрема свобода в реалізації своїх прав, в радянський період виключалися і не могли існувати як такі при всебічному контролі з боку партії.

В період, який аналізується, В. Копейчиков не міг розглядати демократію, заперечуючи участь КПРС, тому що його наукові праці були б заборонені до друку. Тому він зосереджує увагу на XXIV з'їзді партії, де підкреслювалася важливість ролі соціалістичної демократії. «Смисл і зміст соціалістичної демократії ми бачимо в участі дедалі ширших мас в управлінні країною, суспільними справами. Вся політична система суспільства, постійно зростаюча ініціатива трудящих поставлені у нас на службу будівництва комунізму. Така демократія – це для нас життєва потреба, необхідна умова розвитку і зміцнення соціалістичних суспільних відносин» [3, с. 94]. Але яка могла бути демократія крізь призму соціалізму? Це марні спроби, фарисейство. Після диктатури В. Леніна народ пам'ятав його слова, що «нема свободи взагалі, як нема і демократії взагалі»

[4, с. 368]. У зв'язку з цим покоління, яке виростило під гаслами ленінізму, не розуміло і боялося демократії, бо влада знищила її підвалини, деформувала свідомість людей, їхні погляди були атрофовані.

У працях радянського періоду В. Копейчиков не міг відкрито писати, хоча розумів, і в його нотатках, опублікованих у 1997 р. і таких, що стали підручником «Основи конституційного права України», що демократія – це законність і «створення найсприятливіших умов для широкої та реальної участі своїх громадян в управлінні справами держави і суспільства, забезпечення багатоманітності політичного та культурного життя» [5, с. 30]. Втім, у цій праці він говорив про незалежну, демократичну, соціальну та правову Україну.

Поняття «громадська організація» під час «застою» існувало та розумілося як різновид існуючих у суспільстві різноманітних і численних добровільних об'єднань громадян, що характеризувалися високою мірою масовості, організованості, виконанням та найбільш важливою соціальною функцією. Систему громадських організацій «спрямовувала і надихала» комуністична партія Радянського Союзу, яка практично була надбудовою над професійними спілками, всесоюзною ленінською комуністичною спілкою молоді, коопераціями різних видів (наприклад, сільськогосподарськими – колгоспами, споживчими, житлово-будівельними тощо), різноманітними добровільними товариствами (політико-пропагандистськими, науковими, науково-технічними, спортивними, оборонними тощо) [2, с. 29]. Все зазначене було задеклароване як громадські утворення, хоча на практиці активність людей в них була низькою. Наприклад, про це свідчить проведене В. Копейчиковим у ті часи опитування на кількох підприємствах м. Києва (заводах «Точелектроприлад» і мотоциклетному, 1-й та 4-й взуттєвих фабриках, Дарницькому шовковому комбінаті), за результатами якого були зроблені наступні висновки. Майже половина всіх респондентів (48%) становлять такі групи робітників, у яких реальна участь в управлінні виробництвом зовсім незначна,

третина всіх опитуваних (33%) належить до найбільш пасивної категорії. [6, с. 52-60]. Учений робить висновок про те, що в ситуаціях, коли активність проявляється, вона все одно є формальною, оскільки диктується і контролюється комуністичною партією.

У цьому контексті зазначимо, що В. Копейчиков у праці «Гуманізм советской демократии» періоду «перебудови» виокремлює демократію, як одну зі складових соціалістичної держави. В межах соціалістичної демократії основне місце займають люди (народ) – їхні громадські об'єднання, а також окрема особистість як складова суспільства. Як зазначає В. Копейчиков, «демократія включає в себе різноманіття форм, процесів, методів, які б найкращим способом сприяли вираженню її змісту в конкретних життєвих обставинах». [7, с. 6] Цілком виправдано, і з цим можна погодитися, що однією з форм демократії є громадянське суспільство, про що зазначає учений. У цей період продовжує існувати недорозвинена і квола форма громадянського суспільства, яка схожа на таке суспільство лише за ідеєю та принципами, однак якщо придивитися уважніше, то стає зрозумілим, що демократії та свобод у людей практично не існувало.

Зупинимося на одному з важливих каналів розвитку соціалістичного самоуправління, а саме – трудових колективах. Як зазначає В. Копейчиков, «соціалістичні трудові колективи – один із основних елементів політичної системи радянського суспільства» [7, с. 104]. Такі об'єднання громадян вважалися активними суб'єктами соціалістичної політики, які брали участь в її формуванні та практичній реалізації. В ті часи наголошувалося, що демократія – це влада людини саме праці, тобто праця є обов'язком, а не правом, що, на нашу думку, було обмеженням прав і свобод людини і громадянина.

Сучасні ліберальні концепції прав людини визначають не обов'язок, а право на працю. Однак на той час через категорію «праця» визначалася «форма реалізації широких політичних і громадянських прав людини, зацікавленість в перетворенні та

практичній участі в їх реалізації» [8, с. 24]. А трудовий колектив «виховував, ставив на ноги, давав путівку в життя» [7, с. 112], чим суспільство повинно було пишатися. Але В. Копейчиков зазначає: чесна, роботяща, творча людина повинна бути впевнена, що її праця буде належним чином оцінена, що вона завжди може доводити свою правду і знаходити підтримку, а ледаря, хапугу, бюрократа і хама візьмуть в облогу, виведуть на чисту воду [9, с. 35-36].

Уже тоді В. Копейчиков розумів і бачив як учений гнилість і неправдивість радянської системи. З позиції сьогодення видно, що тоді були так звані подвійні стандарти, за яких практично знищувалась людина як індивід, а права і свободи були порожньою декларацією. Хоча тоді такий підхід вважався гуманним по відношенню до людини, нібито сприяв формуванню високої свідомості трудящих, життєвої позиції, яка полягала в тому, що вони мають відношення до всього і є справжніми господарями країни. Тодішні радянські вчені писали, що це є гуманізм. «Партійні організації, кадри – на службі у народу, і партія вся – на службі у народу» [9, с. 319]. Так стверджували, такі були настрої, однак, чи було так насправді? В жодному разі, ніякого гуманізму не було. Більш детальний аналіз показує, що людей обманювали красивими гаслами та закличками. В реалії люди були знедолені та бідні, і їхня праця не була «належним чином оціненою». Інші думки щодо організації суспільства були закритими, а поодинокі випадки інакшодумства присікалися та висвітлювалися у негативному забарвленні.

Трудові колективи представляли собою центральну ланку «перебудови», саме через них вирішувалося два питання того періоду: вдосконалення системи господарювання та розвиток соціалістичної демократії. Однак зародки соціалістичного самоуправління, на практиці були формальні, реального впливу на керівництво державою вони не мали.

Причини такої недорозвиненості, як зазначав В. Копейчиков, полягали, поперше, в недосконалості механізму зборів трудових колективів, які згідно з пунктом

6 статті 6 Закону СРСР «Про державне підприємство (об'єднання)» скликалися за потребою, але не рідше, ніж двічі на рік [10]. Висувалися пропозиції зробити це об'єднання постійно діючим органом, який би справді функціонував на основі самоуправління, тим самим забезпечуючи владу та управління осередком суспільства самими трудящими.

І по-друге: існування лише удаваної демократії, про що свідчить наступний приклад, наведений В. Копейчиковим. До речі, не поодинокій. На виробничому зуттєвому об'єднанні «Київ» головою зборів трудового колективу обирали керівника підприємства, а його заступників – з представників адміністрації. [7, с. 117] Зазначена практика неминує звужувала демократію, ставлячи збори під вплив директора. Наявність демократії передбачає виключення формалізму в процесі виборів будь-яких кандидатів на виборні посади. Тобто В. Копейчиков вже тоді розумів і відображав суть справжньої демократії. Він писав, що шляхом демократичних виборів на керівні посади можуть бути обрані кращі робочі, бригадири, спеціалісти, всі бажані, які володіють необхідними властивостями та бажанням балотуватися. Наведене твердження показує, наскільки громадянське суспільство є важливим для існування демократичної держави, і що індивід відіграє визначальну роль в його розвитку.

Водночас, в період «перебудови», В. Копейчиков підкреслював достовірно народну сутність демократії, яка відображається як демократія працююча, дієва, практична реалізація інститутів якої повинна бути забезпечена у суспільстві системою економічних, соціально-політичних, організаційних, юридичних та ідеологічних гарантій [11, с. 1]. Цитуючи В. Леніна, одного з лідерів російських більшовиків, український правник наголошує на принциповій відмінності народної демократії від буржуазної, зазначаючи, що «чистої» позакласової демократії, про яку полюбляють говорити ідеологи, немає і не може бути» [12, с. 252]. Реальної демократії за радянських часів не існувало. Повнота влади належала комуністичній партії, її керів-

ним органам, що виключало демократію і владу народу.

Щодо теперішнього стану демократії та громадянського суспільства, то П. Гураль аргументовано зазначає, що у державах з розвинутою демократією громадянське суспільство завжди виступає рівноправним партнером держави у вирішенні соціально-економічних, гуманітарних і політико-правових завдань. Організація громадянського суспільства забезпечується: наданням якісних і економічно ефективних соціальних послуг шляхом вироблення інноваційних підходів до гарантування таких послуг; поширенням благодійництва та надання адресної і оперативної благодійної допомоги; представленням і відстоюванням інтересів різних груп населення без наміру отримання політичної влади; участю громадян в ухваленні владних рішень, що гарантує їх високий суспільний авторитет; здійсненням громадського контролю за владою та за проведенням ефективної боротьби з корупцією. [13, с. 14] Така характеристика місця та ролі громадянського суспільства, на нашу думку, є влучною для сучасних демократій.

У фундаментальному науковому дослідженні вітчизняних учених під назвою «Політична система: сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і держави», під редакцією академіка О. Скрипнюка, виокремлюється контрольна функція громадянського суспільства, основними інститутами якого є засоби масової інформації, політичні партії та інші громадські організації, громадська думка тощо [14, с. 350-352].

Водночас виникає питання: чи сьогодні в Україні існує ефективне громадянське суспільство? На нашу думку, в нашій країні поки що відбувається становлення громадянського суспільства, і на даний час важливим є формування саме дієздатних його структур, що зумовлено умовами сьогодення. А саме, розвиток України як парламентсько-президентської республіки, політичний розвиток країни після Революції гідності та реалізація антитерористичної операції на сході для урегулювання військового конфлікту.

Висновки

Таким чином, зробивши аналіз окремих наукових праць В. Копейчикова про громадянське суспільство, ми знаходимо формально наявне громадянське суспільство в радянський період. Політична заангажованість, ідеологічні нашарування, тоталітаризм формували і сповідували радянські підходи. Були прийняті закони, які стали правовою основою, були визначені види громадських об'єднань, які визначалися різноманітними та чисельними добровільними об'єднаннями громадян, однак фактично ця система не діяла, а так звана соціалістична демократія мала лише формальний характер. Насправді єдиним гравцем у політичних процесах була комуністична партія, і без її відома ніхто вільно не міг діяти. Як засвідчують об'єктивні реалії та наукові дослідження, в закритому тоталітарному суспільстві відсутнє розвинене громадянське суспільство. А коли скептики та противники наявної тоді політичної системи виступали з критикою формальності існуючих правових інститутів, їх обвинувачували в «буржуазній» точці зору брехні тощо.

Ознайомившись із працями В. Копейчикова та підбиваючи підсумки дослідження, варто зазначити, що український учений навіть за радянської доби був прихильником і послідовником справжньої

демократії, передбачав неминучий розвиток України як демократичної, незалежної, правової держави, а формування активного громадянського суспільства як невід'ємну її частину.

Стан розвитку громадянського суспільства в сьогоденній Україні потребує подальшого вдосконалення. Без сумніву, в умовах тривалої політичної та економічної кризи, викликів глобалізації та процесу Євроінтеграції, Україна потребує сильної держави і розвиненого громадянського суспільства. Необхідна свідомо, цілеспрямована, реальне державне орієнтування на цю мету. Значимість ролі громадянського суспільства відображається в динаміці змін у правовому полі України, що відбуваються відповідно до міжнародних стандартів. Триває становлення та розвиток демократичного суспільства, пошук нових форм мислення, розвиток суспільних організацій і формування принципів їхньої діяльності. Водночас, на нашу думку, важливо не повторювати помилок минулого: щоб уникнути декларативності формування демократії в суспільстві, необхідно відмовлятися від радянських рудиментів. Реальні інститути громадянського суспільства, повага свободи і прав людей, а також практичні кроки в напрямі демократизації суспільного життя є рушійною силою на шляху виходу України з кризи.

Література

1. Словник термінів і визначень з курсу «Загальна теорія держави і права»: Навчальний посібник / під ред. В. В. Копейчикова. – Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1995. – 80 с.
2. Копейчиков В. В. Держава розвинутого соціалізму / В. В. Копейчиков. – К., 1975. – 48 с.
3. Матеріали XXIV съезда КПСС. – М.: Политиздат, 1971. – 235 с.
4. Брежнев Л. І. Ленінським курсом / Л. І. Брежнев. – Т. 1-7. – Київ: Політвидав України, 1971. – 79 с.
5. Основи конституційного права України: Підручник / За ред. В.В. Копейчикова. – Видання друге, доповнене. – Київ: Юрінком Інтер, 1997. – 208б. Оссовський В. Л. Активність трудящих в управлінні виробництвом / В. Л. Оссовський. – Київ: Наукова думка, 1973. – 128 с.
7. Копейчиков В. В. Гуманізм советской демократии / В. В. Копейчиков. – Киев: Политиздат Украины, 1989. – 156 с.
8. Матеріали Пленума Центрального Комітета КПСС, от 27-28 января 1987 г. – М.: Политиздат, 1987. – 38 с.
9. Горбачев М. С. Избранные речи и статьи / М. С. Горбачев. – Т. 5. – Политиздат: Издательство политической литературы. – М., 1988. – 576 с.
10. Закон СССР «О государственном предприятии (объединении)» от 30 июля 1987 г. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data01/tex11996.htm>. – Назва з екрана.

11. Копейчиков В. В. Дальнейшее развёртывание социалистической демократии в условиях развитого социализма / В.В. Копейчиков. – Общество «Знание» Украинской ССР. – Киев, 1984. – 16 с.
12. Ленин В. И. Пролетарская революция и ренегат Каутский / В. И. Ленин. : Полное собр. соч., т. 37. – Издательство политической литературы. – Москва, 1969 г. – 747 с.
13. Гураль П. Ф. Громадянське суспільство і держава в Україні: взаємодія і розвиток / П. Ф. Гураль // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 13-17.
14. Політична система: сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і держави : у 2 т. / за ред. О. В. Скрипнюка. – К.: Логос, 2010. – ISBN 978-966-171-325-8. – Том II : Правова, демократична держава в політичній системі: стан, тенденції та перспективи розвитку / авт. кол. : О. В. Скрипнюк (кер.), В. В. Медведчук, В. П. Тихий [та ін.]. – 692 с.